

Abbasî Şairi Buhtürî'nin Şiirlerinde Hikmet
The Wisdom in Abbasid Poem al-Buhturi's Poetries

Adnan Arslan

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Bilecik, Türkiye.

*Assoc. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University Faculty of Islamic Sciences Department of Basic
Islamic Sciences Department of Arabic Language and Rhetoric, Bilecik, Türkiye.*

Adnanarslan81@hotmail.com **ORCID:** 0000-0002-3989-6612

Atf/©: Arslan, Adnan. "Abbasî Şairi Buhtürî'nin Şiirlerinde Hikmet", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi* 12-23 (Ocak 2025) 98-119.

Citation/©: Adnan Arslan. "The Wisdom in Abbasid Poem al-Buhturi's Poetries", *Kafkas University
Faculty of Divinity Review* Issue 12-23 (January 2025), 98-119.

Makale Bilgisi / Article Information:

Doi: 10.17050/kafkasilahiyat.1549501

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 13 September / Eylül 2024

Accepted / Kabul Tarihi: 22 October / Ekim 2024

Published / Yayın Tarihi: 15 January / Ocak 2025

Volume / Cilt: 11; **Issue / Sayı:** 21; **Pages / Sayfa:** 98-119.

Suggested ISNAD Citation: Arslan, Adnan. "Abbasî Şairi Buhtürî'nin Şiirlerinde Hikmet", *Kafkas
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Ocak- January 2025), 98-119.

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

www.dergipark.org.tr

The Wisdom in Abbasid Poem al-Buhturi's Poetries

Adnan Arslan

Abstract

In the Abbasid period, when the most brilliant works of Arabic poetry were produced, Buhturi, a prominent figure of the time, included a noteworthy amount of didactic (hikmet) poetry in his extensive divan (collected works). However, according to literary critics, Buhturi is not typically known for his didactic poetry in the same way that poets like Abu Tammam and Al-Mutanabbi are. This article examines this overlooked aspect of the poet's work. The study analyzes the meaning, literary devices, and style of Buhturi's didactic poems. In terms of methodology, the study is based on document analysis. Although the number of Buhturi's didactic poems is in the hundreds, the only previous study on this topic, which was limited to ten couplets and did not aim for literary criticism, underscores the need for a more comprehensive examination. In this respect, the study is original in terms of scope and method. The results obtained from the study can be summarized as follows: The perception that Buhturi's poetry does not contain didactic couplets is inaccurate. While composing didactic couplets, the poet did not make deep philosophical observations. In these couplets, it is observed that Buhturi is skilled in literary devices such as metaphor and simile, although not to the same extent as Abu Tammam and Al-Mutanabbi.

Keywords: Arabic language and rhetoric, Abbasid poetry, al-Buhturi, Wisdom, Arabic poetry.

Abbasi Şairi Buhtürî'nin Şiirlerinde Hikmet

Adnan ARSLAN

Öz

Abbasi döneminde Arap edebiyatında şiir türünün en parlak eserlerinin verildiği süreçte öne çıkan şairlerden biri olan Buhtürî'nin oldukça geniş kapsamlı divanında dikkate değer sayıda hikmet şiirleri yer almaktadır. Ancak, edebiyat eleştirmenlerinin tespitlerine göre Buhtürî, Ebû Temmâm ve Mütenebbî gibi hikmet şiirleriyle tanınan bir şair olarak anılmamaktadır. Bu makalede, şairin akademik çevrelerin dikkatinden kaçmış olan bu hikemî yönü incelenmiştir. Şairin hikmet formundaki şiirleri anlam, edebi sanatlar ve üslup açısından değerlendirilmiştir. Yöntem olarak doküman analizi esas alınmıştır. Şairin hikmet şiirlerinin sayısı yüzleri bulmasına rağmen, bu konudaki tek makale seviyesindeki çalışmanın yalnızca 10 beyitle sınırlı kalması ve edebi eleştiri amacı taşıyamaması, konunun daha kapsamlı bir incelemeye tabi tutulması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu yönüyle çalışma, kapsam ve yöntem açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir: Buhtürî'nin şiirlerinin hikmet beyitleri içermediği yönündeki genel kanı isabetli değildir. Şairin hikmet beyitlerinde derin felsefi çıkarımlar yapmadığı, ancak bu beyitlerde teşbih ve istiare gibi edebi sanatları kullanmada, Ebû Temmâm ve Mütenebbî seviyesinde olmasa da, yetkin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve Belagati, Abbasi şiiri, Buhtürî, Hikmet, Arap şiiri.

Giriş

Arap şiiri alanında yapılan akademik çalışmalara genel olarak bakıldığında en çok ilgi gören tarihsel aralığın Abbasiler dönemi olduğu tespit edilmektedir. Ebû Nuvâs'tan (ö. 198/813 [?]) Mütenebbî'ye (ö. 394/965), İbnü'r-Rûmî'den (ö. 283/896) Ebu'l-Alâ el-Maarri'ye (ö. 449/1057), yüzlerce şairin arkada bıraktıkları belki de yüzbinlerce beyit, akademik incelemelere oldukça zengin bir kaynak sunmaktadır. Şiirsel üretkenliğin bu dönemde had safhada olmasının izahı açıktır. Başta Hârûnürreşîd (ö. 193/809) ve oğlu Me'mûn (ö. 218/833) olmak üzere olmak pek çok Abbasi halifesinin edebiyat ve şiire gösterdikleri yoğun ilgi ve destek, dönemin kültürel dokusunda derin izler bırakmış ve entelektüel birikime önemli katkılar sunmuştur. Şiire, dolayısıyla da şaire teveccüh eden bu siyasi destek, şairlerin birbirleriyle özgünlük ve kalite bakımından birbirleriyle yarışır hale gelmesinin en büyük etkenidir denilebilir.

Abbasi dönemi Arap şairleri arasında en çok üne sahip olanlardan birisi de Buhtürî'dir (ö. 284/897). Yukarıda değinildiği gibi o da yaşadığı dönemin siyasi elitlerinden büyük destek görmüş ve Halife Mütevekkil'in (ö. 247/861) himayesinde şairlik kariyerini parlatma imkânı bulmuştur. Arap edebiyat tarihinde en çok şiir söyleyen şairlerden birisi olarak tanınan şairin oldukça hacimli olan divanı, günümüz Arap akademisinde pek çok edebiyat araştırmasının konusunu teşkil etmiştir. Bu çalışmalarda şairin üslubu,¹ şiirlerindeki sembolizm,² metinlerarasılık,³ teşbih,⁴ söz sanatları,⁵ tekrar⁶ vb. konular ekseninde akademik araştırmalar yapılmıştır. Suudi Arabistan menşeli saygın akademik veri tabanı *al-Manzûme* üzerinden yapılan taramada, tüm Arap dünyasında bu araştırmaların sayısının yüzlerce olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların niceliği, şairin akademik çevrelerde araştırılmaya değer bir edebi figür kabul edildiğinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Şairin divanı, Arap akademisi kadar olmasa da Türk ilahiyatlarında da incelenmeye değer bulunmuştur. Türkiye'de şair hakkında yapılan tek lisansüstü düzeyde çalışma Muhammed Enes Abdullah'a aittir.⁷ Makale düzeyinde ise Esat Ayyıldız şairin

¹ İbtisâm Hamza el-Anberî, “el-Buhturî: Dirâsetun uslûbiyye”, *el-Akîk* 23/45-46 (2003), 243-246.

² Mevhûb Mustafâvî, “er-Ramziyye 'inde'l-Buhturî”, *Havliyyâtul-Câmi'ati't-Tûnusiyye* 24 (1985), 421-429.

³ Fevâz b. Zâyd eş-Şemrî, *et-Tenâs fî şî'ri'l-Buhturî* (Ürdün: Yermük Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011).

⁴ Huzeyfe ed-Duhûn, *et-Teşbih fî şî'ri'l-Buhturî* (Ürdün: Âli Beyt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁵ Huzâm Âlûsî, “el-Bedî' fî şî'ri'l-Buhturî”, *Mecelletul-Ustâz* 1/3 (1980), 311-373.

⁶ Mu'minât Ahmed eş-Şâmî, “Zâhiratu't-tekrâr fî şî'ri'l-Buhturî”, *et-Turâsu'l-'Arabî* 138-139 (2015), 87-112.

⁷ Muhammed Enes Abdullah, *Buhturi'ye Göre Tabiat Vasfî Örnek Olarak Baharın Vasfî* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

methiyelerini,⁸ Sara Akkuş da İbn Hamdîs ile karşılaştırmasını,⁹ Muhammed Elmehdi Rifai ise bir mersiyesini¹⁰ çalışmışlardır.

Buhtürî araştırmaları İslam dünyası dışına da taşmıştır. Indiana Üniversitesinden Akiko Motoyoshi, Buhtürî ile Ebû Nuvâs'ı tematik açıdan karşılaştırmıştır.¹¹ Londra Üniversitesinden Stefan Sperl¹² ve Texas Üniversitesinden Samer M. Ali şairin birer kasidesini,¹³ Rutgers Üniversitesinden Richard Serrano ise şairin kasidelerindeki *atılâl* denilen sevgiliye ait mekânların tasvirini ele almışlardır.¹⁴

Bu çalışmada, Buhtürî şiirlerinin nispeten göz ardı edildiği düşünülen bir yönü incelenecektir. O da şairin hikmet içerikli beyitleridir. Arap dünyasında bu çerçevede yapılmış tek çalışma, 1977 yılında Şefik Cebrî tarafından kaleme alınan *el-Hikmetu fî şî'ri'l-Buhturî* başlıklı makaledir.¹⁵ Cebrî'nin bu çalışmasına bakıldığında yazarın ele aldığı beyit sayısı iki elin parmaklarını geçmemektedir. Oysaki şairin epey hacimli divanında hikmet içerikli beyitlerin sayısı 450 civarındadır. Beyitlerin çokluğu Arap edebiyatı araştırmacısı Âişe bint Alî'nin de dikkatini çekmiş ve buna dair şairin divanından müstakil bir hikmet seçkisi ortaya koymuştur.¹⁶ Ayrıca Cebrî'nin çalışmasında hikmet beyitlerinin sadece şerhleriyle yetinilmiş, edebi sanatlar açısından herhangi bir inceleme yapılmamıştır. Hatta Cebrî, Buhtürî divanında geçen konu ile ilgili beyitleri hikmet olarak nitelendirme konusunda da isteksiz görünmektedir.¹⁷ Dolayısıyla bu çalışma, başlık bakımından her ne kadar farklı olmasa da konuyu ele alış biçimi açısından çok daha kapsamlı ve tamamen özgün bir yaklaşımı vadetmektedir denilebilir.

1. Arap Şiirinde Hikmet

Arap şiirinde işlenen temalar ne kadar çeşitli olursa olsun, Cahiliye döneminden itibaren bazı ana konular, şiir tarihinin belkemiğini oluşturarak sabit kalmıştır. *Gazel*, *mersiye*, *methiye* gibi temalar, şiir geleneğinin temel taşları olarak süreklilik kazanmıştır. Şunu hatırlatmak gerekir ki Cahiliye şiirinde, kasidenin baştan sona tek bir tema ile sınırlı

-
- ⁸ Esat Ayyıldız, "el-Buhturî'nin Methiyeleri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2021), 136-153.
⁹ Sara Akkuş, "Komparatistik ve Dil-Üslup Bağlamında Buhtürî ile İbn Hamdîs'in Havuz Tasvirleri Üzerine Bir Karşılaştırma", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/116 (2021), 34-42.
¹⁰ Muhammed Elmehdi Rifai, "Taziye Hitabının Şiirselliği, Örnek Olarak el-Buhturî'nin Hemziyesi", *Kalemname* 6/11 (2021), 65-79.
¹¹ Akiko Motoyoshi, "Reality and Reverie: Wine and Ekphrasis in the 'Abbasid Poetry of Abu Nuwas and al - Buhturî", *Japan Association for Middle East Studies* 14 (1999), 85-120.
¹² Stefan Sperl, "Crossing Enemy Boundaries: Al-Buhturî's Ode on the Ruins of Ctesiphon Re-Read in the Light of Virgil and Wilfred Owen", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 69/3 (2006), 365-379.
¹³ Samer M. Ali, "Reinterpreting al-Buhturî's "İwân Kisrâ Ode": Tears of Affection for the Cycles of History", *Journal of Arabic Literature* 37/1 (2006), 46-67.
¹⁴ Richard Serrano, "Al-Buhturî's Poetics of Persian Abodes", *Journal of Arabic Literature* 28/1 (1997), 68-87.
¹⁵ Şefik Cebrî, "el-Hikmetu fî şî'ri'l-Buhturî", *Mecelletu Mecma'î'l-Lugati'l-Arabiyye* 3/52 (1977), 515-521.
¹⁶ Âişe bint Alî, *Ebyâtu'l-hikme fî şî'ri'l-Buhturî* (b.y.: y.y., 1434).
¹⁷ Cebrî, "el-Hikmetu fî şî'ri'l-Buhturî", 521.

kaldığı nadiren olurdu. Büyük çoğunlukla aynı şiirde *gazel*, *vasf*, *fahr*, *hiciv* vb. farklı temalar yer alırdı.¹⁸ Daha sonra Arap kaside yapısının tek bir tema ile sınırlı kalması yaygınlaştıkça *hikmet şiiri* olarak kavramlaşan bir edebi tür ortaya çıkmıştır.

Abbasiler döneminde Arap kültürünün başta Yunan olmak üzere Fars ve Hint medeniyet ve felsefeleri ile temasa geçmesiyle şiirde de felsefi değerlendirmeler rağbet görmüş ve bu kültürel temasın bir sonucu olarak müstakil hikmet kasideleri söylenir olmuştur.¹⁹ Tercüme faaliyetleri sayesinde elde edilen yabancı milletlere ait düşünceler, şiirde hikmet dolu beyitler olarak makes buluyordu.²⁰ Aslına bakılırsa, Arap şairinin hayata dair gözlem ve tecrübelerini özdeyiş suretinde aktarması Cahiliye şiirinde de mevcuttu. Başta muallaka şairi Züheyr b. Ebû Sülma (ö. 609 [?]) olmak üzere pek çok Cahiliye şairi, bu kabilden beyitleri kasidelerinde serpiştiriyordu.²¹ Neredeyse adı bilinen her Cahiliye şairine ait az çok hikmet içerikli şiirler dilden dile aktarılıyordu.²² Ancak bu türden beyitler kasidenin tamamına şamil değildi. Abbasiler döneminde ise felsefi düşüncelerin yaygınlaşması sebebiyle derinlik ve analiz bakımından kuvvet kazanan hikmet teması,²³ kasidenin tamamına hükmetmiş ve artık *hikmet şiiri*, *hikmet şairi* şeklinde yakıştırmalar ortaya çıkmıştı. Baştan sona derin felsefi tespit ve ahlaki öğretilerle dolu olan bu neviden beyitlerle artık şiir, estetik bir form olmaktan çok vaaz, öğüt ve irşat amacına yönelik didaktik metinler haline dönüşmüştü. Bu şiirlerin sahibi de şair olmaktan ziyade ahlak rehberi yahut deneyimli bir bilge olarak öne çıkmıştı.²⁴

Abbasi toplumunda refahla birlikte gelen ahlaki çözülme, pek çok Abbasi tarihçisinin hemfikir olduğu sosyal bir vakıadır.²⁵ Sâlih b. Abdülkuddûs (ö. 167/783 [?]) ve Mahmûd Verrâk (ö. 240/855) gibi şairler, eserlerini büyük ölçüde ahlaki değerlerin yüceltilmesi ve toplumsal bozulmanın eleştirisine adanmışlardır. Ahlaki uyarı ve toplumun ıslahı amacına yönelik söylenen eleştirel şiirlerde hikmet formu ister istemez şiirlerin tamamına hâkim olmuştur.

¹⁸ Ali el-Cundî, *Târîhu'l-edebi'l-câhilî* (Halep: Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 1412/1991), 344.

¹⁹ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî: el-Asru'l-Abbîyyu'l-evvel* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 148.

²⁰ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Kahire: Dâru'n-Nahda, ts.), 251.

²¹ Hayrât Hâfız, “Şi'ru'l-hikme fi muallakati Zuheyr b. Ebî Sülma”, *Mecelletu'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 3/2 (2022), 189-199; Yaşar Seracetin Baytar, “Züheyr b. Ebî Sülma'nın Muallakası ve İhtiva Ettiği Hikmetli Sözler”, *İlahiyat Akademi* 15 (2022), 1-37; Yakup Göçemen, “Züheyr b. Ebî Sülma'nın Hayatı ve Dönemi Çerçevesinde Muallakasında Hikmet”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Şubat 2016), 79-80.

²² Cahiliye şiirinde hikmet antolojisine dair bir eser bk. Abdulkâdir Zeynû, *Şi'ru'l-hikme fi'l-'asri'l-câhilî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2020).

²³ Hannâ Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Beyrut: Matbaatu'l-Bûlîsiyye, 1953), 368.

²⁴ Hikmet şiiri hakkında müstakil akademik çalışmalardan birkaçı için bk. Muhammet Selim İpek, “Arap Şiirinde Hikmet Esintileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (2015), 173-180.

²⁵ Konu hakkında müstakil çalışmalar için bk. Mühenned Mustafâ ed-Da'ce, “Mezâhiru'l-fesâd fi'l-'asri'l-Abbâsiyyi's-sânî”, *Mecelltu Kulliyeti'l-lugati'l-Arabîyye* 9/33 (2020), 10387-10443; Abduzzehra Câsim el-Hafâcî, “el-Fesâdu'l-idârî ve'l-mâlî fi'l-'asri'l-Abbâsiyyi'l-evvel”, *Journal of Babylon Center for Humanities Studies* 10/3 (2020), 68-106.

Arap şiirinde hikmet temasının yaygınlaştığını Arap dünyasında konu hakkında yapılmış müstakil akademik çalışmalardan da anlamak mümkündür. Ebû Temmâm (ö. 231/846),²⁶ Ebu'l-Bekâ er-Rundî (ö. 684/1285),²⁷ Mütenebbî (ö. 354/965)²⁸ vb. pek çok şairin divanları hikmet teması çerçevesinde araştırılmıştır. Mevzubahis tema incelemesi, belirli bir şair ekseninde olmak üzere son yıllarda Türk akademisinde de ilgi görmüştür. Tarafe,²⁹ İbnü'r-Rûmî³⁰ ve Ebû Firâs³¹ gibi Arap şairlerinin divanlarında hikmet şiirleri, çoğunlukla söz sanatları ve düşünce açısından incelenmeye değer görülmüştür.

2. Buhtürî Divanında Hikmet

Buhtürî hakkında yapılmış akademik çalışmaların giriş kısmında şairin hayatı ve şairliğine dair ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bundan dolayı ilgili çalışmalara atıfta bulunarak doğrudan araştırmaya odaklanmak isabetli olacaktır.³²

Bir önceki başlıkta bahsedildiği gibi Arap edebiyatı tarihinde, şairliğini tamamen hikmet temasına tahsis eden şairler olmuştur. Bu şairler, dile getirdikleri ahlaki öğütler, felsefi mülâhazalar ve toplumun ıslahına katkı sunacak vecizelerle, yaşadıkları topluma karşı sorumluluklarını edebiyat üzerinden yerine getirme misyonu üstlenmişlerdir. Ancak şu da bir gerçektir ki insanların edebiyattan beklentisi çoğu kez vaaz ve irşat değildir. Edebiyat denildiğinde ilk akla gelen husus, şüphesiz estetik duyarlılığa dokunabilmektir. Bu bağlamda bir şair, toplumsal ıslahı hedefleyip ahlaki ilkeleri teşvik etmek istiyorsa bunu estetik beklentilere yanıt verecek bir şekilde sunmalıdır. Okuyucunun ya da dinleyicinin hayal dünyasında bambaşka imgeler görmeye, kulağında yeni sözler duymaya, zihninde farklı açılardan düşünmeye ihtiyacı vardır. Şair, kendisinden sürpriz bekleyen hayal, kulak ve zihinlerin bu ihtiyacına saygı duymalıdır. Tekdüze, anlam katmanları içermeyen, bilindik ve kısıtlı imgelerle yetinen, yüzeysel ve en önemlisi de ezberlenmeye dair herhangi bir şevk uyandırmayan sözleri vezin ve nazmın arkasına saklanarak şiir diye sunmamalıdır. Aksi takdirde imge gücü zayıf, salt bilgi aktarımına dayalı bir şiir, her ne kadar manzum ve mevzun da olsa, soğuk ve mekanik bir metin olarak değerlendirilecektir. Nitekim vaaz dinleyerek irşat olmak isteyen kişi, manevi ihtiyacını edebiyatta değil, ilmi meclislerde ya

²⁶ Vurûd Velîd Hamûd - Huseyn es-Sarrâf, *Eş'ârü'l-hikmeti fi dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm* (Irak: Kufe 05); Azîze Huceyra, *Tecelliyâtu'l-hikme fi's-şî'ril'Arabî Ebû Temmâm* nemûzecen (Cezayir: Andelhamîd Ibn Badis Üniversitesi, Edebiyat ve Güzel Sanatlar Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017-2018).

²⁷ Nevef Muhammed Ali Yemânî, *el-Hikmetu fi şî'ri Ebi'l-Bekâ er-Rundî* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1437).

²⁸ Abdullâh Mahmûd Hasen, “el-Hikmetu fi şî'ri'l-Mutenebbî”, *Mecelletu Kulliyeti'l-Lugati'l-Arabiyye* 6 (1986), 1-25.

²⁹ Abdullah Bedeva, “Tarafe b. el-'Abd'ın Şiirlerinde Hikmet”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2017), 219-242.

³⁰ Adnan Arslan, “Abbâsî Şairi İbnü'r-Rûmî'nin Şiirlerinde Hikmet”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2023), 45-65.

³¹ Adnan Arslan, “Abbâsî Şairi Ebû Firâs'ın Şiirlerinde Hikmet”, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/1 (2023), 45-60.

³² Muhammed Enes Abdullah, *Buhtürî'ye Göre Tabiat Vasfı Örnek Olarak Baharın Vasfı*, 3-8; Zülfikar Tüccar, “Buhtürî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/381-383.

da vaaz kürsülerinde aramaktadır. Bu bakımdan, hikmet şiirlerinde şairin ahlaki ilke ve hayat tecrübelerini sanatsal titizlikle ne oranda mezcedebildiği gibi bir edebi ölçüt söz konusudur. Diğer yandan beyitte işlenen anlamın ne kadar derin ve zengin olduğu da önemli bir değerlendirme ölçütü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada Buhtürî'nin hikmet içerikli beyitleri işbu kıstaslar muvacehesinde eleştiriye tabi tutulmuştur.

2.1. Söz Sanatları Bakımından Güçlü Beyitler

Buhtürî divanındaki hikmet beyitlerine bakıldığında şairin kimi beyitlerde söz sanatlarını ustaca kullandığı görülmektedir. Bu beyitlerde dinleyici, bir taraftan şairin büyük ve derin hayat tecrübesini ibretle dinleyecek, diğer taraftan da edebi zevkine hitap eden söz sanatlarına şahit olacaktır. Şair, hayata dair bir takım gözlemlerini hikmet beyitlerinde aktarırken kimi zaman soyut olanı gözler önüne sermekte edebiyatın imkânlarından olabildiğince yararlanmaktadır. Şairin bu özelliği Arap belâğatinin sütun isimlerden olan Abdülkahir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) tarafından şöyle dile getirilmektedir:

İnce anlamları kolaylaştırma, yakınlaştırma ve uzak, garip olanı aşına ve yakın olana dönüştürme konusunda Buhtürî'nin verdiği kadarını veren bir şair bulmak neredeyse imkânsızdır. Bu konuda onun ulaştığı seviyeye ulaşan pek yoktur. Çünkü o, vahşi bir tayı usta bir binicinin eğittiği gibi eğitir ve onu, uysal ve itaatkâr bir binek atı gibi senin altında boyun eğdirir. Ayrıca, inatçı ve dik başlı olanı da senin için uysal ve itaatkâr hale getirir.³³

Aşağıdaki beyitte, Cürcânî'nin takdirini hak eden harikulade bir örnek göze çarpmaktadır:

فَقَدْ يَرَوِي عَلِيْلَ الْهَائِمِ التَّمْدُ لَا تَحْفَرَنَّ صَغِيرَ الْعُرْفِ تَبْدُلُهُ

Ettiğin küçük bir iyiliği hakir görme sakın.

Çölde susuz kalana azıcık bir su da yeter.³⁴

Bu beyitte *zımnî teşbihin* ilgi çekici, ikna edici bir örneği bulunmaktadır.³⁵ Beytin ilk mısraında şair muhababına, yaptığı hiçbir iyiliği küçük görmemesini öğütler. Zira insanlar çoğu kez iyilik adına yapabilecekleri şeyin küçük olduğunu düşünerek onu da yerine

³³ Ebû Bekr Abdülkahir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa* (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, ts.), 146.

³⁴ Ebû Ubâde Buhtürî, *Divânu'l-Buhturî*, thk. Omer Fârûk et-Tabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.), 1/ 371. (2 Cilt)

³⁵ Zımnî teşbih, bilinen teşbih unsurlarının doğrudan belirtilmediği, ancak cümlede bir benzetme bulunduğu ve bunun telmih/işaret yoluyla anlaşıldığı bir teşbih türüdür. Bu tür benzetmelerde, müşebbeh ve müşebbeh bih açıkça dile getirilmez, vechü'-ş-sebeh ve teşbih edati da doğrudan kullanılmaz. Bunun yerine, önce bir yargı sunulur ve ardından bu yargı, benzer bir durumla mümkün kılınır. Bu nedenle, teşbih unsurları örtülü olduğu için belâgat kaynaklarında bu tür teşbihler zımnî teşbih olarak adlandırılır. Avnullah Enes Ateş, *Kur'an Yorumunda Beyan İlmi* (İstanbul: Kitabı Yayınları, 2018), 39. Bu tür teşbih hakkında müstakil çalışmalar için bk. Muhammed Fevâz Arsân Ganâm, “et-Teşbihu'd-dımnî”, *Câmiatu'l-Bulkâ et-tatbikiyye kulliyetu'z-Zerkâ el-Câmiyye* (Ocak 2018), 1-30; Asvânî, *Dirâse tahliliyye belâğiiyye ani't-teşbih'd-dımnî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*; Omar Abdurrahmân es-Sârîsî, “et-Teşbihu'd-dımnî ve evveliyyâtuhû fi'ş-ş-i'ri'l-Abbâsî el-Mutenebbî nemûzecen”, *Mecelletu mecmâi'l-Lugati'l-Arabiiyye bi-Dimaşk* 84/3, 721-748.

getirmekten imtina ederler. O halde bu bağlamda ikna edici bir delil, akla yakınlaştıracak bir örnek gerekecektir. Şair bunu, çölde susamış bir kişi için çok az miktar da olsa suyun ne kadar büyük anlam ifade ettiği gerçeği üzerinden verir. Az bir su, susuzluktan kırılan birisi için ne kadar önemli olabiliyorsa küçük görülen iyilikler de tam ihtiyaç anında öyle değer ifade edebilir. Şairin burada yer verdiği teşbihin bağlama tam mutabık düştüğü açıkça görülmektedir.

Şair, zımnî teşbihi başarılı bir şekilde kullandığı diğer bir şiirinde de geçmişte yaşanan kusurları unutmamanın önemini şöyle vurgular:

1- تَنَاسَ دُنُوبَ قَوْمِكَ إِنَّ حِفْظَ الِ
دُنُوبٍ إِذَا قَدُمْنَ مِنَ الدُّنُوبِ

2- فَاللسهم السديد أحمب غيباً
إلى الرامي من السهم المصيب

*Çevrenin hatalarını unutmaya çalış; zira geçmişte kalmış hataları tutmak hatadır.
Nitekim doğru giden ok, atıcısına isabet eden oktan daha sevimli gelir.³⁶*

Bu iki beytin aralarındaki anlam ilişkisi ilk bakışta kolayca fark edilemez. Ancak şiire anlam zenginliği katan husus tam olarak burada gizlidir ve bu anlamsal zenginliği kazandıran da ikinci beyitte kullanılan teşbihin ilk beyitteki öğüdü tamamlayıp desteklemesidir. Şöyle ki şaire göre kişi, kendisine karşı yapılmış hataları geçmişte bırakmayı bilmelidir. Burada şairin unutmama fiili için kullandığı emir kipi *emr-i hâzır* siygası *tenâse*, sarf ilmi açısından *miş gibi görünmeyi* ifade eder. Yani, sana karşı yapılan hataları her ne kadar unutmasan da unutmuş gibi davran; aklının bir kenarına bunları not etsen de dostluk ilişkilerinin devam etmesi hatırına bunları göz ardı etmesini bil. Şairin tavsiyesi, sosyal ilişkilerde devamlılıktır. Hataları sürekli hafızada tutmak ve her hatayı cezalandırma yoluna gitmek de diğer bir yanıdır. Şair bu nasihatini somutlaştırmak ister. Günlük yaşamda Arap kültüründe yer edinmiş ok figürü üzerinden tavsiyesini ete kemiğe büründürür. Her atıldığında dümdüz giden bir oku hayalde canlandırır. Bu ok, her atıldığında isabet etmese de hedefe doğru istikrarla dümdüz gidebilmesi büyük bir meziyettir ve sahibine güven verir. Hataları büyütmeden onları unutmamasını bilen kişi de aynı bu dümdüz giden ok gibidir. Alicenap bir karaktere sahip bu kişi, şahsına yapılmış hataları affederek toplumdaki sosyal uzlaşısı ve ahengin devamlılığına büyük hizmet eder. Maruz kaldığı her haksızlığın peşine düşüp de hakkını gürültü ile aramaya kalkan, bir dirhem hakkı için intikam hissiyle ortalığı velveleye veren kişiler ise hedefine isabet etmiş yamuk oka benzer. Bu ok, belki hedefine ulaşmış, istediğini elde etmiştir; lakin ait olduğu topluma hizmet edecek, güven verecek bir istikametli duruştan uzaklaşmıştır. Beytin muhtemel anlamları tabii ki bunlarla sınırlı değildir. Şairin mesajına bu anlamsal derinliği katan unsurun ise başvurduğu ok teşbihi olduğu açıktır.

³⁶ Ebû Ubâde Buhtürî, *Divânu'l-Buhturî* (İstanbul: Matbaatu'l-Cevânib, 1300), 1/ 252. (2 Cilt).

Şairin zımnî teşbihi kullanarak mesajını daha güçlü bir şekilde zihinde canlandırdığına dair diğer bir örnekte anlam, zıtlıklar üzerinden verilir:

1- وَقَدْ زَادَهَا إِفْرَاطَ حُسْنٍ جَوَّازَهَا
خَلَائِقَ أَصْفَارٍ مِنَ الْمَجْدِ، حُيِّبِ
2- وَحُسْنُ دَرَارِيِّ الْكَوَاكِبِ أَنْ تُرَى
طَوَالِغٍ فِي دَاجٍ مِنَ اللَّيْلِ، غَيْهَبِ

*Onun güzelliğini etrafındaki onursuz, değersiz insanlar daha da artırmıştır.
Nitekim inci misal yıldızların güzelliği, kapkaranlık gecede daha da bir belirir.³⁷*

Bu iki beyit şairin bir methiyesinde yer almaktadır. Şiirden anlaşıldığı kadarıyla, övülen kişinin etrafında karakter bakımından çok düşük ve ahlaksız kişiler bulunmaktaydı. Şair, methettiği kişi hakkındaki bu olumsuz durumu övgüye vesile kılmıştır. Gece karanlığı ne kadar zifiri ise yıldızların bembeyaz parlaklığı da o kadar güçlü görünür, dikkat çeker. Aynı onun gibi övülen kişinin yüce ahlakıyla birlikte sefil ve hakir kişiler arasında durması da öyledir. Şairin bu iki beyitte zıtlıkları bir araya getirerek hayalde somutlaşan mükemmel bir kıyaslama üzerinden övgü inşa etmesi onun ustalığını göstermektedir.

Şair hikmet beyitlerinde teşbihleri kadar olmasa da istiarelere de yer verir. Aşağıdaki beyitte bunu görmek mümkündür:

1- وَمَا السِّيفُ إِلَّا بَرٌّ غَادٍ لِيَزِينَهُ
إِذَا لَمْ يَكُنْ أَمْضَى مِنَ السِّيفِ حَامِلُهُ

*Kılıç, eğer taşıyanı kılıçtan daha keskin değilse
Süs için kullanılan bir eşyadan ibaret kalır.³⁸*

Yeryüzünde, insanlar için her ne kadar barış içinde yaşamak esas olsa da, husumet ve savaşlar da beşeri bir gerçekliktir. Savaşlarda elde edilecek galibiyetler de muhakkak bir surette savaş aletlerindeki üstünlüğe bağlıdır. Ancak savaş esnasında kullanılacak mühimattan çok daha önemlisi o mühimmatı kullanacak olan askerlerin feraset, zekâ ve becerileridir. Aksi takdirde son derece gelişmiş silahlara sahip olan bir ordu, aynı oranda askeri dehaya sahip değilse eldeki silahlar düşman elinde ganimet olmaktan başka işe yaramayacaktır. Şair, kişinin cesaret, kararlılık, azim ve feraset gibi erdemlerini elindeki maddi imkânlardan daha değerli görür. Telkin etmek istediği mesaja edebi bir hüviyet kazandırabilmek için başvurduğu sanat istiarelerdir. *أَمْضَى* kelimesi *ism-i tafdil* formuyla daha keskin demektir ki bunun insan için kullanımı mecazidir ve dolaylı olarak kişiyi kılıca benzetir. Kılıç ancak keskin olduğunda sonuç verdiği gibi kişi de kararlı, azimli, sabırlı ve cesur olduğu takdirde elindeki maddi imkânların bir anlamı olur.

Şairin bazı beyitlerde etkileyici anlamları ilgi çekici bir üslupta aktardığı görülür. Bu hikmet beyitlerinde şairin hayat tecrübesini başarılı bir dille aktardığı aşikârdır. Aşağıdaki beyitte şairin bunalıma girmiş insana tavsiyesi gerçekten de teselli vericidir:

³⁷ Buhtürî, *Divânu'l-Buhturî*, 1/47.

³⁸ Buhtürî, *Divânu'l-Buhturî*, 1/33.

عَلَا فِي التَّمَادِي أَوْ قَضَى فِي التَّسْعِرِ 1- إِذَا أَنْتَ لَمْ تَنْضَحْ جِوَاكُ بِعَبْرَةٍ

*Eğer kalbini gözyaşı ile teskin etmezsen;
Devamlı kaynar ya da alevler içinde yok olur.³⁹*

Bu beytin tavsiyesine göre insanoğlu, aşırı gerginlik ve üzüntü zamanlarında içindeki duygu yoğunluğunu tahfif edebilmek için ağlamaya ihtiyaç duyar. Eğer kişi duygularını bastırma yoluna gider ve iç bunalımlarını gözyaşlarıyla dengelemezse ağır bir travma ile yüzleşmek zorunda kalabilir. Şairin, duygularını samimi ve gerçekçi bir dille ifade etme yeteneği, onun en takdir edilen özelliklerinden biridir.⁴⁰ Bu beyitte de işte bu dürüstlük ve içtenlik açıkça görülmektedir.

Bir diğer beyitte de şairi derin psikolojik tahlil yaparken görürüz. Burada, insanın henüz başına gelmeyen şeylerden evhamlanarak hayatını büyük bir ıstıraba dönüştürdüğünü şöyle ifade eder:

وَأَبْرَحَ مِمَّا حَلَّ مَا يُتَوَقَّعُ 1- أَلْعَمْرُكَ مَا الْمَكْرُوهُ إِلَّا إِزْتِقَابُهُ

*Yemin olsun ki zorluk ancak onu beklemekten ibarettir.
Başa gelen şeyden daha yorucu olanı onu bekleyip durmaktır.⁴¹*

Bu beyitte vurgulanan düşünce, her insanın hayatında tecrübe edebileceği psikolojik bir gerçeğe işaret etmektedir. Yaşamı boyunca herhangi bir zorlukla karşılaşmamış insan olamaz. Maddi olarak bütün ihtiyaçlarını gidermiş bir kimse dahi ölüm, hastalık ve yaşlılık gibi hayatın kaçınılması mümkün olmayan gerçeklerinden dolayı sıkıntılar yaşar. O halde, zorluklar hayatın kaçınılmaz bir parçasıdır. Ancak şu var ki insanlar, kimi zaman başına bir zorluk gelmeden de kuruntularına esir olur ve yoktan yere acı çeker. Geleceğe dair kaygılar taşır, evhamlanır ve habbeyi kubbe yapar. Gerçekleşme ihtimali çok zayıf olsa da sanki gerçekleşmiş gibi korkuya kapılır. Vakide olmayan ve sadece hayalinde canlanan zorluklara odaklanarak gününü berbat eder. Şair insanın bu zayıf noktasını tespit ederek manen şöyle ikazda bulunur: İstenmeyen bir olayla karşılaşmaktan daha zor olanı o olayın endişesiyle yaşamaktır. Başa gelen musibetten daha yorucu olanı onun kaygısıyla dertlenmektir.

Yukarıdaki beytin anlamı şairin dünyasında epey büyük bir yer etmiş gibi görünmektedir. Zira divanının başka yerlerinde de tespitini teyit etmek ister:

مُسْتَقْبَلًا وَإِنْقِضَاءُ الرُّزْءِ أَنْ يَفْعَا 1- صُعُوبَةُ الرُّزْءِ تُلْقَى فِي تَوَقُّعِهِ

*Musibetin zorluğu onu beklemektedir.
Musibetin son bulması ise başa gelince olur.⁴²*

³⁹ Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 1/134.

⁴⁰ Ahmed Hasen ez-Zeyyât, "el-Buhturî: Emîru's-sinâa", *Mecelltu'-r-Risâle* 301, 10.

⁴¹ Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 1/197.

⁴² Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 2/50.

Bu iki beyit, anlamca farklı olsa da aynı psikolojik gerçeğe işaret ederek birbirlerini teyit eder. Bu beyitte şair, musibetin asıl zor olan tarafının başa gelmeden önceki hali olduğunu vurgular. Zira bu süre zarfında insan, belirsizlik ve beklenti arasında gelgitler yaşar, felaket senaryoları kurar. Gelmesi muhtemel feci olayları zihninde büyütür, kuruntularının resmettiği korkunç silüetler huzurunu kaçıtır. Başa geldiğinde ise olay yaşanmış, korkusu gitmiş ve kişi bizzat gerçekle yüzleşmiştir. Bir de görür ki musibetle birlikte gelen zorluk, evham sonucu öncesinde yaşattığı gerilim ve kaygılardan çok daha hafiftir. Sonuçta olan olmuş ve yıpratıcı korkular da son bulmuştur.

Aşkî ıstıraba dönüştüren hallerden belki de en birincisi ayrılıklardır. Bu yüzden Arap şiirinde ayrılık tasvirleri gazel türü kasidelerin üzerinde en çok durduğu hususlardandır. Şairler, firak denilen ayrılığın getirdiği bunalımları tasvir ederek maharetlerini göstermeye çalışırlar. Doğal olarak ayrılık acısına dair söylenen sözlerde özgünlüğü yakalamak kolay değildir. Zira firakın acısı birdir; ne kadar lafızlar farklı olsa da mana çok değişmeyecektir. Buhtürî, ayrılığa farklı bir zaviyeden bakma konusunda başarıyı yakalamış görünmektedir. O, aşağıdaki beytinde ayrılığın olumlu tarafına baktırabilmek için şöyle der:

1- فَلَوْ فَهِمَ النَّاسُ التَّلَاقِي وَحُسْنَهُ حَسِبَ مِنْ أَجْلِ التَّلَاقِي التَّفَرُّقُ

*İnsanlar, kavuşmanın güzelliğini anlamış olsalardı
Sırf kavuşmak için ayrılık, kendilerine sevimli gelirdi.⁴³*

Beyitte, âlemin zıtlıklar üzerine kurulu olduğu, her şeyin zıttı ile bilinebileceği şeklindeki felsefi yorumun izi görülmektedir. Şairin işaret ettiği üzere vuslatın güzelliği ancak firakın tecrübe edilmesiyle bilinir. Şairin sözü edebi sanatlar açısından çok donanımlı değildir. Anlam itibarıyla de bir özgünlük söz konusu olmamıştır. Ancak şairin ayrılık acısını bu şekilde dile getirerek kendi kendini teselli edip avutmaya çalıştığı izlenimini vermesi sözlerine estetik incelik katmıştır denilebilir.

Hayatın kaçınılmazı olan zorluklar karşısında insanın nasıl tavır sergilemesi gerektiğine dair pek çok Arap şairi hikmet beyitleri inşat etmiştir. Bu sadette söylenen sözlerde mesaj az çok benzer olsa da şairler edebi sanatlar ile sözlerini etkili kılmaya çalışır. Buhtürî de bu bağlamda şöyle söylemiştir:

1- وَقَدْ هَدَّ بَنَاتُ النَّائِبَاتِ وَإِنَّمَا صَفَا الذَّهَبُ الْإِبْرِيْزُ قَبْلَكَ بِالسَّبَبِ

Musibetler seni terbiye etti; nitekim ham altın senden önce dökümle işlendi.⁴⁴

Bu beyitte şair, hayatta karşılaşılan zorlukların kişisel olgunlaşma için zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Şairin bu mesajı, esas olarak kimsenin inkâr etmeyeceği bedihi bir hakikattir. Bu anlamı edebi kisveye büründüren şair, sözüne etki katabilmek için çoğu kez olduğu gibi bu kez de zımnî teşbihe başvurur. Topraktan çıkan ham altın, öz itibarıyla

⁴³ Buhtürî, *Divânu'l-Buhturî*, 1/95.

⁴⁴ Buhtürî, *Divânu'l-Buhturî*, 2/220.

ne kadar değerli de olsa ateşte eritilme, kalıba dökülme ve işlenerek ziyinet haline getirilme aşamalarına maruz kalır. Tüm bu işlemler toprağa karışmış filiz halindeki altına eziyet gibi görünse de aslında ona iyiliktir. Daha değerli bir suret kazanabilmesi için ona yardım etmektir. Şairin insanın manevi ve ahlaki olgunluğa kavuşması için gerekli olan hayatın badireleri ile altının başından geçen aşamalar arasında kurduğu benzerlik, onun sözüne edebi bir boyut kazandırmıştır.

Şair, toplumun dayanışma ve yardımlaşma gereksinimini vurgularken, bu olgunun önemini bir binanın sağlamlığını destekleyen harca benzetir. Toplumlar da bireylerden oluşur ve bu bireylerin birbirine destek olması, tıpkı tuğlaların harçla birleşmesi gibi, toplumsal yapının güçlenmesini sağlar. Şair, yardımlaşmanın toplum için ne kadar hayati olduğunu açıklamadan ötesine geçer; yardımlaşmanın sadece varlığı değil, aynı zamanda zamanında ve gerekli şekilde yapılmasının önemini vurgular. Bu, yardımların ne zaman ve nasıl yapılması gerektiğine dair bir anlayış geliştirmeyi amaçlar. Aşağıdaki beyitte evrensel bir değer olan yardım etme ile ilgili ince bir detay istiare-i temsiliyye üzerinden şöyle aktarılmıştır:

لِلنَّاسِ مَا لَمْ يَأْتِ فِي إِتَانِهِ 1- وَأَعْلَمَ بِأَنَّ الْعَيْثَ لَيْسَ بِنَافِعٍ

*Bil ki yağmur, zamanında yağmadığı sürece bir fayda vermez.*⁴⁵

Kasidenin maktası (son beyit) olan bu beyitte, şairin methiyesine karşılık bir mükâfat beklediği açıktır. Ancak bunu doğrudan ifade etmemiş, yağmur mecazını kullanarak istiare sanatına başvurmuş ve maksadını hikmet beyti zımında dile getirmiştir.

Arap edebiyatında dostluk temalı edebi malzeme o kadar çoktur ki bu bağlamda söylenmiş şiir ve hikâye koleksiyonları dahi teşekkül etmiştir. Buna matuf olarak pek çok şairin dostluk ve arkadaşlığa teşvik sadedinde bir şeyler söylediği görülür. Bu şiirlerde şairlerin birbirleri ile edebi sanatlar ve anlam inceliği bakımından adeta rekabet halinde oldukları görülür. Her birisi dostluğun önemini farklı bir açıdan vurgulamaya çalışır. Buhtürî de dostluğa dair şöyle demektedir:

نَ عَتِيدًا فِي كُلِّ غُودٍ دُخَانُهُ 1- فَالَهُ عَنْ نَبْوَةِ الْأَجْلَاءِ إِذَا كَا

Eğer değerli biri ise dostun pürüzlüklerine takma kafanı.

*Nitekim her ödün bir de zaten vardır dumanı.*⁴⁶

Teşbih-i zımînin hayranlık uyandıran bu örneğinde şair, kıymetli dostları Araplar nezdinde çok önem atfedilen öd ağacına benzetir. Bu ağacın dalı kuru iken yakıldığında enfes bir koku yayar. Ağacın kuru dalının yakılması ile dostlarla yaşanan tatsızlıklar arasında bir anlam ilişkisi kurar. Dal yakıldığında dumanı çıkar. Duman her ne kadar

⁴⁵ Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ el-Âmidî, *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhtürî* (Mısır: Dâru'l-Maârif, Mektebetu'l-Hâncî, 1994), 1/339. (3 Cilt)

⁴⁶ Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhtürî*, 1/361.

rahatsızlık verici olsa da ortama yayılan o harika koku, dumanın rahatsızlığını hiçe indirir. Aynı şekilde kıymetli kadim dostlarla da insan anlaşmazlıklar yaşayabilir. Ancak yaşanan bu tartışmalarla dostluk zarar görmez, başka açılardan yeni güzellikler ortaya çıkar ve daha da perçinleşir. Şairin iki olay arasındaki benzerliği mükemmel bir şekilde kurguladığı görülmektedir.

Şairin divanında yer alan hikmet beyitleri içerisinde bir kısmı, içerdiği edebi sanatlar bakımından diğerlerine oranla çok daha fazla hayranlık uyandıracak niteliktedir. Kanaatimizce aşağıdaki beyitte, insanın feleğin cilveleri karşısındaki gerçeği olağanüstü bir güzellikte tasvir edilmektedir:

1- إِذَا مَا نَسَبَتِ الْحَادِثَاتِ وَجَدْتَهَا بَنَاتِ الزَّمَانِ أُرْصَدَتْ لِنَبِيهِ

Olayları birbiri ile ilişkilendirdiğinde onları;

*Erkekler için düşünülmüş zamanın kızları olarak görürsün.*⁴⁷

Bu beyitte şair, hayatta yaşanan olayları kızlara benzetir. Öyle kızlardır ki evlenme çağına gelmişlerdir. Diğer taraftan anneler de evlenme çağına gelmiş oğulları için çocukları ve ailelerine uygun kızlara bakmaktadırlar. Dolayısıyla evlenme çağına girmiş kız ve oğlan ailelerinin evlatları için uygun bir eş arayışı söz konusudur. Şair bu arayışı, hadiseler ve insanlar arasındaki ilişkiye benzetir. Bir anne evlenme çağına gelmiş oğlu için uygun bir kız aradığı gibi felek de hadiseleri insanlara göre ayarlar. Şairin kullandığı teşbihin ima ettiğine göre kader, yapıp ettikleri yahut kabiliyetleri ile insanları, kendilerine uygun olaylara denk görür. Öyle ise insanların başlarına gelenler tesadüf eseri değildir. Bilakis kader, kimi neye layık görmüşse onunla yollarını kesiştirmiş ve teşbihin hayalde canlandığı şekliyle uygun görmüştür. Bu beyitteki anlam zarafeti ve hayal zenginliği izaha ihtiyaç duymayacak parlaklıktadır. Buhtürî, çağdaşı ve sıklıkla karşılaştırıldığı Ebu Temmam'ın aksine, edebiyatın "tekellüf" diye bilinen yapmacıklığından uzak, sade ama derin bir üslup benimsemesiyle tanınır.⁴⁸ Bu beyitte de onun bu yalın ancak etkileyici edebi tarzı belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.

Şairin temsili istiareyi kullandığı diğer beyitte, hayatta başa gelen zorluklara sabretmek gerektiğini şöyle dile getirir:

1- يُشَقُّ الْجَيْبُ ثُمَّ يَجِيءُ أَمْرٌ يُصَعَّرُ فِيهِ تَشْقِيقُ الْجُيُوبِ

Gömlek yırtılır, sonra bir iş başa gelir;

*Onda gömleklerin yırtılması da göze küçük gelir.*⁴⁹

⁴⁷ Buhtürî, *Divânu'l-Buhturî*, 1/152.

⁴⁸ Ebû Ubeydillâh el-Merzûbânî, *el-Müveşşah*, thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 370.

⁴⁹ Buhtürî, *Divânu'l-Buhturî*, thk. Omer Fârûk et-Tabbâ', 1/92.

Şairin gömlek yırtılması ile kastettiği, başa büyük bir musibetin gelmesidir. Kinaye yapılmış, musibet ile onun bir lazımı/sonucu olan gömleğin yırtılması arasında ilişki kurulmuştur. Kişi, yakınların vefatı gibi büyük bir musibete giriftar olduğunda kederinden üstündeki kıyafetleri yırtıp parçaladığı için Arap kültüründe böyle bir kullanım ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Buhtürî, başa gelen musibetlere tahammül edebilmek için teselli verici olarak daha büyük musibetlerin varlığına işaret eder. Türkçede *beterin beteri vardır* atasözü ile aynı anlam dünyasında buluşan bu beyitte, şairin istiare sanatını sade ancak etkili bir üslupla kullandığı görülmektedir.

İnsan yığınlarını toplum haline getiren en önemli beşeri meziyetlerden birisi belki de birincisi eğitimidir. Bu yüzden devletleri yönetenler, atalarından kendilerine kalan milli servet ve güçlerini gelecek kuşakların da devam ettirebilmesi için kendi değerlerine uygun eğitim modelleri belirleyip tatbik ederler. Burada edebiyatçılara önemli bir görev düşer. Bundan dolayı olmalıdır ki ister gazel şairi olsun ister methiye, eğitimin önemine dair şairler bir takım tavsiye ve tespitlerde bulunurlar. Bu bağlamda Arap edebiyatında da eğitim-terbiye konulu şiirler cahiliyeden günümüze hep söylenegelmiştir.

Buhtürî divanı üzerine yaptığımız hikmet konulu şiir taramasında rastladığımız aşağıdaki beyitte şairi, tam bir bilge olarak görürüz:

1- لا عُذْرَ لِلشَّجَرِ الَّذِي طَابَتْ لَهُ أَعْرَافُهُ أَلَّا يَطْيِبَ جَنَاهُ

Kökleri güzel olan ağacın meyvelerinin güzel olmamasının özrü yoktur.⁵¹

Methiye amaçlı söylenmiş bir kasidenin içinde yer alan bu beyitte şair, övdüğü kişinin babasından bahisle büyük bir şeref kazandığını anlatırken yukarıdaki sözünü söylemiştir. Bu sözü kendi bağlamından çıkarıp eğitimle ilişkilendirdiğimiz takdirde karşımıza atasözü olmaya layık bir özdeyiş çıkmaktadır; zira içerdiği düşünce oldukça sağlam görünmektedir. Şöyle ki şairin tespitine göre, bir ağacın kökü sağlam ise meyveleri de ona göre sağlam olacaktır. Aynı şekilde ahlak ve fazilet, şeref ve haysiyet konusunda köklü bir aile, hanedan, millet vb. mensup olan kişi yahut toplumlar da köklerine uygun bir gelecek inşa ederler. Şairin terbiye konusunda kurguladığı kök-meyve metaforu, geniş bir uygulama alanına sahip olup anlam bakımından zengin bir özdeyiş niteliğindedir.

İnsan her ne kadar irade sahibi bir varlık olsa da hayatta onun iradesinin dizginini elinden alan başka şeyler de karşısına çıkabilir. Bunlardan birisi aşk duygusudur. Aşkın insan iradesi üzerindeki selbedici niteliği pek çok Arap şairinin dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda birbirinden özgü beyitler söylenmiş ve şairler aşkın irade üstü hâkimiyetine hep

⁵⁰ Bir rivayette شقُّ الجنب “gömlek yırtmak”, kişiyi küfre götürecek büyük bir günah olarak zikredilmiştir. Nureddin el-Heysemî, *Mevâridü'z-zam'ân ilâ zevâ'idi İbn Hibbân*, thk. Huseyn Selîm (Şam: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1413/1996), 1/157. (9 Cilt)

⁵¹ Buhtürî, *Dîvânul-Buhturî*, 1/192.

vurgu yapmışlardır. Bu şairlerden biri olan Buhtürî de aşkın bu baskın niteliğini şu şekilde öne çıkarmaktadır.

1- وَمَا أَرَّ مِثْلَ الْحُبِّ صَادَ غُرُورُهُ لَيْبِبَ رِجَالٍ بَعْدَ مَا أُخْتُبِرَ الْحُبُّ

*Tecrübe edildikten sonra akıllı insanları dahi aldatıp
Avlayan aşk gibi bir şey görmedim.⁵²*

Bu beyitte şair, aşkı bir avcıya benzetir. Müşebbehun bihi (benzetilen) zikretmemiş, onun yerine benzetilen şeye işaret eden *صَادَ* “avladı” fiilini karine/ipucu olarak vermiştir. Buna göre aşk öyle bir avcıdır ki silahı olan sihri ile en zeki insanları dahi adeta büyülemiş ve iradelerine hâkim olmuştur.

2.2. Anlam Bakımından Güçlü Beyitler

Şunu öncelikle ifade etmek gerekir ki Arap şiirinde hikmet denildiğinde Buhtürî akla gelmez. Şairin çağdaşı olan Ebû Temmâm ve kendisinden tam bir asır sonra dünyaya gelmiş büyük Arap şairi Mütenebbî isimleri, kasidelerini derin hikmet şiirleri ile süslemek hususunda öne çıkmışlardır. Buhtürî ise öyle değildir. Hatta Mütenebbî'den rivayet edilen şu söz bunu teyit etmektedir: *أنا وأبو تمام حكيمان, والشاعر البحتري (Ben ve Ebû Temmâm hakîmiz, Buhtürî ise bir şair.)⁵³* Buhtürî divanında yer alan hikmet şiirlerinin detaylı bir akademik araştırmaya tabi tutulmamasının önemli bir sebebinin Mütenebbî'ye atfedilen yukarıdaki söz olduğu anlaşılmaktadır. Zira Şefik Cebrî tarafından kaleme alınan *el-Hikmetu fi şî'ri'l-Buhturî* başlıklı makalede yazarın çalışmasını, Buhtürî'nin çok az sayıda hikmet beyti ile sınırlı tuttuğu ve sözünü Mütenebbî'ye nispet edilen mezkûr rivayet ile sonlandırdığı⁵⁴ görülmektedir.

Buhtürî divanında yapılan hikmet eksenli bir taramada, şairin azımsanmayacak sayıda hikmet beyitlerini kasidelerinin içine serpiştirdiği görülmüştür. Bu beyitlerin bir kısmının edebi sanatlar bakımından güçlü olduğu bir önceki başlıkta incelendi. Bazı hikmet beyitlerinde ise edebi sanatlar dikkat çekmez; fakat bu beyitlerde gerçekten derin bir gözlemin eseri olan şaşırtıcı tespitlerin var olduğu görülür. Aşağıdaki beyitte, günümüzde çoğu insanın sitem ettiği bir sosyal durumun benzerinin on iki asır önce de var olduğunu görmek ilginçtir:

1- مَتَى أَرَّتِ الدُّنْيَا نَبَاهَةَ خَامِلٍ فَلَا تَرْتَقِبِ إِلَّا حُمُولَ نَبِيهِ

*Ne zaman ki dünya değersiz olanı meşhur eder;
Değerli olanın da önemsiz görülmesini işte o zaman bekle.⁵⁵*

⁵² Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 2/77.

⁵³ Ebü'l-Feth Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir fi edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Havfi (Kahire: Dâru'n-Nahda, ts.), 1/13. (4 Cilt); İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvûd (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 3/144. (11 Cilt)

⁵⁴ Şefik Cebrî, “*el-Hikmetu fi şî'ri'l-Buhturî*”, 521.

⁵⁵ Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 1/153.

Beyitte, toplumun kadirnâşinaslığından bir şikâyet söz konusudur. İlmi ve ahlaki olgunluğuyla toplum için canhıraş çalışan münevver insanlar, sınırlı bir daire içerisinde tanınıp değer görüyorken ilim ve irfan bakımından son derece kıymetsiz kişiler de nefis ve hevâya hitap eden boş ama eğlenceli işlerle şöhrete kavuşur. Sanki şöhret, değersizliğin bir alameti imiş gibi olur. Şairin tespitine göre; topluma hakikat noktasında hiçbir katkısı olmayan insanların güldürüp eğlendirmesi büyük bir alkış alıyorsa böyle bir toplumda hakikat kaygısı azalmış, ilim ile terakki gayesi zayıflamış, ilim ehline rağbet de kırılmış demektir. Buhtürî'nin asırlar öncesi yaptığı bu tespitin zaman üstü bir sosyal gerçekliğe tekabül ettiği ve günümüzü de yansıttığı rahatlıkla söylenebilir.

Şairin edebi sanatlarla başvurmaksızın güçlü bir anlamı başarıyla ortaya koyduğunu gördüğümüz bir başka beyit de şu şekildedir:

1- لَيْسَ يَخْلُوُ وُجُودَكَ الشَّيْءُ تَبَعِيهِ التَّمَسَّاسًا حَتَّى يَعْرِىَ طَلَابُهُ

*Peşine düştüğün şey, ancak elde edilmesi zor olduğu zamana kadar güzel gelir.*⁵⁶

İnsan psikolojisine dair derin bir gözlemin var olduğunu hissettiğimiz bu beytin anlamı, bilhassa tüketimin bir kültür halini aldığı günümüz dünyasında daha iyi anlaşılmaktadır. Zira günümüzde insanlar, aslında hakiki bir ihtiyaca bağlı olarak değil, sırf çevrelerine statü veya prestijini göstermek amacı ile gösterişçi tüketimler yaparlar. Böyle bir hissin saiki ile lüks ve pahalı ürünleri tercih ederler.⁵⁷ Buhtürî'nin beytinde, insan psikolojisinin derinlerine ait bu zayıf noktanın keşfedildiği görülür. Bu bakımdan şairin tespiti, kişilerin arzularını şekillendiren sosyal ve psikolojik dinamiklere işaret etmektedir denilebilir.

2.3. Anlamca Alelade Beyitler

Şiirin özlü ve derin anlamlar taşıması gerektiği bilinen bir gerçektir. Buhtürî'nin kendisi de bizzat şiirin bu özelliğini şu dizesiyle dile getirir:

1- والشعرُ لَمَحَّ تكفي إشارته وليس بالهذرِ طُولت خطبته

*Şiir ki işaretine bir bakış yeter; o, sözü uzamış bir zırva değildir.*⁵⁸

Şair her ne kadar yukarıdaki tespitinde yerden göğe kadar haklı olsa da bazı hikmet beyitlerinde bilindik gerçekleri hiç de çekici olmayan sıradan ifade biçimleriyle ifade etmiş ve eleştirdiği hataya kendisi düşmüştür. Şairin bu tarzdaki beyitlerinde anlam bakımından herhangi bir ilgi çekicilik söz konusu değildir. Bu şiirlerde şair, bilindik anlamları, beklendik ifade biçimleri ile aktarmaktadır. Kanaatimizce Buhtürî'nin yaşadığı çağda rağbet gören

⁵⁶ Buhtürî, *Divânu'l-Buhturî*, 1/29.

⁵⁷ Cansu Güleç, "Thorstein Veblen Ve Gösterişçi Tüketim Kavramı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38/1 (2015), 70. (62/82)

⁵⁸ Buhtürî, *Divânu'l-Buhturî*, 1/133.

felsefe ve felsefi ortamlardan uzak kalışı⁵⁹ ve bunun da ötesinde olduğu gibi görünmekten memnun olan sade mizacı, aşağıda görülen sığ anlamlı beyitlerin temel sebebidir. Aşağıdaki beyitte şair, kibir sahibi insanlarla arkadaş olmayacağını şöyle ifade eder:

1- وَإِذَا الْفَتَى صَحِبَ التَّبَاعِدَ وَانْتَسَى
كِبْرًا عَلَى فَلَاسَتْ مِنْ أَصْحَابِهِ

*Eğer kişi kibirle arkadaş olur da böbürlenme elbisesi giyerse
Ben de onun arkadaşı olmam.*⁶⁰

İnsan, tabiatı gereği kibirli kimselerden hoşlanmaz. Kendisine tepeden bakan ve hakir görenlerle hiç arkadaşlık kurmak istemez. Bu, herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Şair, herkesçe malum olan bu psikolojik gerçeği doğrudan aktarmış, sözlerine estetik bir çekicilik katacak edebi sanatlara başvurmamıştır.

Arap gazelinde en sık görülen motiflerden birisi de عوازل 'avâzil yani kınayıcılarıdır. Şair sevgilisine iltifatta bulunmak için kendisine duyduğu aşkın büyüklüğünü kınayıcılar üzerinden anlatır. Sevgilisine o derece âşıktır ki aşkıdan dolayı garip, tuhaf davranışlar gösterir ve başkaları tarafından ayıplanır. Aşk öyle bir hale getirmiştir ki derbeder olur, uykusuz kalır, zayıflar. Kınayıcıların çokluğu ve ayıplamanın büyüklüğü kalpteki aşkın büyüklüğüne bir işaret olarak takdim edilir. Şairler 'avâzil tasvirleri konusunda birbirleriyle yarışmışlardır. Buhtürî de bu geleneğe uymuş ve gazel temalı şiirlerinde sıklıkla kınayıcıların kınamasını dile getirmiştir. Aşağıdaki beyitte kınayıcılar hakkındaki tespitinin ilgi çekici olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira benzer anlam kendisinden önceki pek şair tarafından da dile getirilmiştir:

1- إِذَا شِئْتَ أَلَا تَعْدُلُ الدَّهْرَ عَاشِقًا
عَلَى كَمَدٍ مِنْ لَوْعَةِ الْحَبِّ فَاعْشَقِي

*Eğer bir aşığı, aşk acısından dolayı hiç kınamamak istiyorsan sen de âşık ol.*⁶¹

Bu beyitte şairin kastettiği anlam izaha ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. Hâlbuki bir şairden beklenen duygu düşüncelerini doğrudan aktarması değil, onları edebiyatın imkânları ile zenginleştirip estetik bir kisve giydirebilmesidir. Oysaki bu beyitte, anlama sanatsal bir derinlik katılmamış ve basit bir dil ile yetinilmiştir.

Anlam bakımından basit olduğu söylenebilecek diğer hikmet beyitlerinde şair, hayatın değişkenlik üzere devam ettiğini, bir hal üzere sabit kalıp yeknesak ilerlemediğini anlatmak için şöyle der:

1- أَكْثَرُ هَذِي الْخُطُوبِ أَشْكَالُ
وَيَعْتَبُ الْإِنْصِرَافَ إِنْبَالُ
2- وَبَعْدَ بَعْدِ الْأَحْبَابِ قُرْبُهُمْ،
وَبَعْدَ شَكْوَى النَّفْسِ إِنْبَالُ

⁵⁹ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1960), 4/285.

⁶⁰ Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 2/93.

⁶¹ Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 1/49.

*Bu musibetlerin çoğu türlü türlüdür; her gidişi bir geliş takip eder.
Sevgililer uzaklaştıktan sonra vuslat, şikâyetten sonra da şifa gelir.⁶²*

Şairin tespitinde öne çıkan husus, hayatın tekdüze olmadığı, olumsuz görünen hadiselerin akabinde tam aksine güzel ve sevindirici şeyler yaşandığıdır. Bu, her seviyede insanın hayat boyunca bizzat deneyimlediği bilindik bir gerçektir. Şairin herkes tarafından bilinen ve tespiti için de hatırlatmaya ihtiyaç olmayan bu hayat gerçeğine edebi açıdan bir derinlik kattığı söylenemez.

Şairin edebi yönünün zayıf kaldığı ve anlam bakımından basit bir anlatım düzeyi ile yetindiği diğer bir beyitte hayatın zorlukları şöyle dile getirilir:

1-وربما جَلَبَ المَكْرُوهَ عاقبةً ترجى وأردف بعد السوء إحصان

*Zaman olur, bir kötülük arzu edilen bir akıbet getirir.
Bir kötülükten sonra da bir iyilik peşinden gelir.⁶³*

Bu beytin iki mısraında aynı şey tekrar edilmektedir. Kur'ân ve sünnetin terbiyesi gölgesinde yetişmiş bir Müslüman açısından yukarıdaki sözün manasında, şairin herhangi bir katkısından bahsetmek mümkün değildir.

Diğer bir beyitte de şair, hayatın çok kısa ama emellerin çok uzun olduğunu şöyle dile getirir:

1-لَنَا فِي الدَّهْرِ آمَالٌ طَوَالٌ نُرَجِّيهَا وَأَعْمَارٌ قِصَارٌ

Bizim kaderden beklediğimiz uzun emellerimiz var; ömür de çok kısa.⁶⁴

Yukarıdaki beyitte işaret edilen anlam, her ne kadar tamamen doğru olsa da özellikle Müslüman toplumda, başta âyet ve hadisler olmak üzere yüzlerce dini metnin vurguladığı bilindik bir hakikati tekrar etmektedir. Beyitte ne edebi zevke hitap edecek bir estetik incelik ne de akli derinlemesine düşündürecek bir anlam zenginliği söz konusudur.

Şairin bu kabilden diğer bir beytinde, insana değer katan hususun soy değil, yapıp ettikleri olduğu gerçeğine herhangi bir katkı sunmadığı görülür:

1-ولست أعتد للفتى حسباً حتى يرى في فعاله حسبه

*Ben kişi için soyunu değer saymam; ta ki o,
Fiillerinde soyunu gösterinceye kadar.⁶⁵*

Beyitte şairin ne kastettiği gayet açıktır. Önemli olan soy değil, yapılanlardır gibi klişe haline gelmiş bilindik bir anlam, etkileyciliği kısıtlı cümlede tekrar edilmiştir.

⁶² Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 2/46.

⁶³ Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 2/147.

⁶⁴ Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 2/195.

⁶⁵ Buhtürî, *Dîvânu'l-Buhturî*, 1/128.

Sonuç

Arap şiiri üzerine yapılan akademik çalışmalarda belirli bir şairin öne çıkan yönüne yoğunlaşılması sıklıkla benimsenen bir yöntemdir. Hangi şairin hangi açıdan öne çıktığı çoğu kez Arap edebiyat tarihi ve şiir eleştiri kaynaklarının rehberliği ile belirlenir. Örneğin; Arap şiiri üzerine kaleme alınmış akademik çalışmaların kaynakça kısmında sıklıkla adını gördüğümüz Şevkî Dayf, bir şairin teşbihlerini veya mersiyelerini öne çıkarmışsa o şairin bu yönlerden onlarca çalışmada incelendiği görülür. Bu yaklaşım, aslında sadece Arap şiiri değil, tüm anabilim dalları açısından da geçerlidir. Alanın duayen ismi hangi noktalara işaret ediyorsa bu, araştırmacılar nezdinde güçlü bir tevcih olarak kabul edilir. Arap şairi Buhtürî'nin divanında yüzlerce hikmet beyti olduğu ve bu beyitlerinde çoğunlukla biçim ve içerik bakımından sanatsal başarının yakalandığı görüldüğü halde şairin divanının hikmet yönünün sadece tek bir makalede, -o da oldukça yüzeysel ve kısıtlı bir çerçevede- incelenmiş olması kanaatimizce şairin divanının hikmet yönünden öne çıkarılmaması ile ilgili olmalıdır. Arap edebiyatı tarihi kaynaklarında Buhtürî başlığına gelindiğinde şair hakkında zikredilen özellikler arasında, onun hayat tecrübelerini veciz ama derin, sade fakat etkileyici bir üslupta aktardığına atıfta bulunulmaz. Hâlbuki şairin kendileri ile mukayese edildiği Ebû Temmâm ve Mütenebbî gibi isimler hep hikmet şiirleriyle öne çıkarılmıştır. İşte bu çalışma, hikmet şiirinin mezkûr iki şairin gölgesinde kaldığı ve Buhtürî divanının bu açıdan ihmal edildiği varsayımından hareketle kaleme alındı. Şairin divanı üzerine yapılan taramada, bahsedilen varsayımı teyit eden yüzlerce beyit tespit edildi. Bu beyitlerin büyük çoğunluğunda şair, insan psikolojisi, hayatın gerçekleri, toplum vb. konularda oldukça ince anlamları, edebiyatın imkânlarından yararlanarak sade fakat çarpıcı bir tarzda gözler önüne seriyordu. Akılda kalan ve okuyucunun zihin dünyasında izli değişiklikler yapabilme potansiyeli bulunan bu beyitlerde şairin toplumun ahlaken ıslahında önemli katkısı olan bir bilge olma yönü öne çıkıyordu. Hatta şairin bazı hikmet şiirlerinde aktardığı anlamların, edebi sanatlarla süslenmediği halde etkileyici olduğu görünüyordu. Çalışmada bunun örneklerine işaret edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmanın söyleyeceği en önemli husus şudur: Arap edebiyatı alanında herhangi bir şair hakkında akademik çalışma yapılmak istendiğinde, şairin öne çıkan yönü tespit edilirken divan üzerinde bizatihi tetkikte bulunmaktansa edebiyat tarihi yahut Arap şiir eleştirisi kaynaklarının verdiği bilgiler ile yetinmek isabetli değildir. Neticede bu eserleri kaleme alanların Arap edebiyatı gibi gayet geniş bir sahada görebilecekleri ve söyleyebilecekleri kısıtlıdır. Şairlerin divanları ve edebi yönleri hakkındaki mülahazaları kimi zaman eskilerden beri aktarıla gelen ezberlere dayalı olabilmektedir. Bize göre Buhtürî divanındaki hikmet şiirleri hakkında geçerli olan da tam olarak budur.

Kaynakça

- Abdullah, Muhammed Enes. *Buhturi'ye Göre Tabiat Vasfı Örnek Olarak Baharın Vasfı*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Akkuş, Sara. "Komparatistik ve Dil-Üslup Bağlamında Buhtürî ile İbn Hamdîs'in Havuz Tasvirleri Üzerine Bir Karşılaştırma". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/116 (2021), 34-42.
- Ali Yemânî, Nevef Muhammed. *el-Hikmetu fî şî'ri Ebi'l-Bekâ er-Rundî*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1437.
- Alî, Âişe bint. *Ebyâtu'l-hikme fî şî'ri'l-Buhturî*. b.y.: y.y., 1434.
- Ali, el-Cundî. *Târîhu'l-edebi'l-câhilî*. Halep: Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 1412/1991.
- Ali, Samer M. "Reinterpreting al-Buhturî's "İwân Kisrâ Ode": Tears of Affection for the Cycles of History". *Journal of Arabic Literature* 37/1 (2006), 46-67.
- Âlûsî, Huzâm. "el-Bedî' fî şî'ri'l-Buhturî". *Mecelletu'l-Ustâz* 1/3 (1980), 311-373.
- Âmidî, Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ. *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhtürî*. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, Mektebetu'l-Hâncî, 1994.
- Anberî, İbtisâm Hamza. "el-Buhturî: Dirâsetun uslûbiyye". *el-'Akîk* 23/45-46 (2003), 243-246.
- Arslan, Adnan. "Abbâsî Şairi Ebû Firâs'ın Şiirlerinde Hikmet". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/1 (2023), 45-60.
- Arslan, Adnan. "Abbâsî Şairi İbnü'r-Rûmî'nin Şiirlerinde Hikmet". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2023), 45-65.
- Ateş, Avnullah Enes. *Kur'an Yorumunda Beyan İlmi*. İstanbul: Kitabi Yayınları, 2018.
- Ayyıldız, Esat. "el-Buhturî'nin Methiyeleri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2021), 136-153.
- Baytar, Yaşar Seracettin. "Züheyr b. Ebî Sül mâ'nın Muallakası ve İhtiva Ettiği Hikmetli Sözler". *İlahiyat Akademi* 15 (2022), 1-37.
- Bedeve, Abdullah. "Tarafe b. el-'Abd'ın Şiirlerinde Hikmet". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2017), 219-242.
- Buhtürî, Ebû Ubâde. *Dîvânu'l-Buhturî*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaatu'l-Cevânib, 1300.
- Buhtürî, Ebû Ubâde. *Dîvânu'l-Buhturî*. thk. Omer Fârûk et-Tabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.
- Cebrî, Şefîk. "el-Hikmetu fî şî'ri'l-Buhturî". *Mecelletu Mecma'î'l-Lugati'l-Arabiyye* 3/52 (1977), 515-521.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. *Esrârü'l-belâğa*. Kahire: Matbaatu'l-Medenî, ts.
- Da'ce, Mühenned Mustafâ. "Mezâhiru'l-fesâd fî'l-'asri'l-Abbâsiyyi's-sânî". *Mecelltu Kulliyeti'l-lugati'l-Arabiyye* 9/33 (2020), 10387-10443.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1960.

- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî: el-Asru'l-Abbiyyu'l-evvel*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Duhûn, Huzeyfe. *et-Teşbîh fî şî'ri'l-Buhturî*. Ürdün: Âli Beyt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Fâhûrî, Hannâ. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. Beyrut: Matbaatu'l-Bûlîsiyye, 1953.
- Ganâm, Muhammed Fevâz Arsân. “et-Teşbîhu'd-dimnî”. *Câmiatu'l-Bulkâ et-tatbîkiyye kulliyetu'z-Zerkâ el-Câmiyye* (Ocak 2018), 1-30.
- Göçemen, Yakup. “Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın Hayatı ve Dönemi Çerçevesinde Muallakasında Hikmet”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Şubat 2016), 79-80.
- Güleç, Cansu. “Thorstein Veblen Ve Gösterişçi Tüketim Kavramı”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38/1 (2015), 62/82.
- Hafâcî, Abduzzehra Câsim. “el-Fesâdu'l-idârî ve'l-mâlî fi'l-'asri'l-Abbâsiyyi'l-evvel”. *Journal of Babylon Center for Humanities Studies* 10/3 (2020), 68-106.
- Hâfız, Hayrât. “Şî'ru'l-hikme fî muallakati Zuheyr b. Ebî Sulmâ”. *Mecelletu'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 3/2 (2022), 189-199.
- Hamûd, Vurûd Velîd – Sarrâf, Huseyn. *Eş'ârü'l-hikmeti fî dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*. Irak: Kufe 05.
- Hasen, Abdullâh Mahmûd. “el-Hikmetu fî şî'ri'l-Mutenebbî”. *Mecelletu Kulliyeti'l-Lugati'l-Arabiyye* 6 (1986), 1-25.
- Heysemî, Nureddîn. *Mevâridü'z-zam'ân ilâ zevâ'idi İbn Hibbân*. thk. Huseyn Selîm. 9 Cilt. Şam: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1413/1996.
- Huceyra, Azîze. *Tecelliyâtu'l-hikme fî şî'ril'Arabî Ebû Temmâm* nemûzecen. Cezayir: Andelhamîd İbn Badis Üniversitesi, Edebiyat ve Güzel Sanatlar Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017-2018.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn. *el-Meselü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve şî'şâ'ir*. thk. Ahmed el-Havfî. 4 Cilt. Kahire: Dâru'n-Nahda, ts.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay. *Şezerâtü'z-zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnâvûd. 11 Cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İpek, Muhammed Selim. “Arap Şiirinde Hikmet Esintileri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (2015), 173-180.
- Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh. *el-Müveşşah*. thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- Motoyoshi, Akiko. “Reality and Reverie: Wine and Ekphrasis in the 'Abbasid Poetry of Abu Nuwas and al – Buhturi”. *Japan Association for Middle East Studies* 14 (1999), 85-120.
- Mustafâvî, Mevhûb. “er-Ramziyye 'inde'l-Buhturî”. *Havliyyâtu'l-Câmi'ati't-Tûnusiyye* 24 (1985), 421-429.
- Rifai, Muhammed Elmehdi. “Taziye Hitabının Şiirselliğ, Örnek Olarak el-Buhturi'nin Hemziyesi”. *Kalemname* 6/11 (2021), 65-79.

- Sârîsî, Omar Abdurrahmân. “et-Teşbihu'd-dimnî ve evveliyâtuhû fi'ş-şiri'l-Abbâsî el-Mutenebbî nemûzecen”. *Mecelletu mecmâi'l-Lugati'l-Arabiyye bi-Dimaşk* 84/3, 721-748.
- Serrano, Richard. “Al-Buhturî's Poetics of Persian Abodes”. *Journal of Arabic Literature* 28/1 (1997), 68-87.
- Sperl, Stefan. “Crossing Enemy Boundaries: Al-Buhturî's Ode on the Ruins of Ctesiphon Re-Read in the Light of Virgil and Wilfred Owen”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 69/3 (2006), 365-379.
- Şâmî, Mu'minât Ahmed. “Zâhiratu't-tekrâr fî şiri'l-Buhturî”. *et-Turâsu'l-'Arabî* 138-139 (2015), 87-112.
- Şemrî, Fevâz b. Zâyid. *et-Tenâs fî şiri'l-Buhturî*. Ürdün: Yermük Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Tüccar, Zülfikar. “Buhtürî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/381-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Zeynû, Abdulkâdir. *Şiru'l-hikme fi'l-'asri'l-câhilî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2020.
- Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. Kahire: Dâru'n-Nahda, ts
- Zeyyât, Ahmed Hasen. “el-Buhturî: Emîru's-sinâa”. *Mecelltu'-r-Risâle* 301.